

VENKOVSKÝ OBCHOD V ČR V PODMÍNKÁCH EKONOMICKÉ TRANSFORMACE

Zdeněk Szczyrba

Dosavadní rozvoj uvnitř maloobchodní sítě ČR byl kvantitativně i kvalitativně spjat především s rozvojem ve městech. Podstatně menší pozornost byla zatím věnována venkovskému prostoru a problematice poskytování obchodních služeb v něm, i když významem jde o nezanedbatelný sídelní systém území. V České republice je skoro 5 tisíc venkovských obcí, tj. 80% veškerých obcí, které zaujímají 75% rozlohy státu. Žije v nich ale jen necelá čtvrtina populace, což je jeden z relevantních důvodů, započteme-li k tomu nižší kupní sílu a specifické nákupní zvyklosti, který staví dnešní venkov do určitého druhu „ekonomické izolace“. Následující příspěvek prezentuje dosavadní proces transformace venkovského obchodu se zaměřením na situaci ve spotřebním družstevnictví a odkazem na vybrané ilustrační regiony. Jde o příspěvek k problematice transformace venkova skrze transformaci jednoho ze signifikantních článků jeho funkční struktury.

1. Úvod

Maloobchodní síť, která sehrává jednu z klíčových úloh v naplňování občanských potřeb, je ve své geografické struktuře velmi silně podmíněna rozmístěním obyvatelstva v sídelní struktuře. Vybavenost maloobchodem, charakterizovaná souborem maloobchodních jednotek v sídelních útvarech, vystihuje úzký vztah mezi maloobchodní sítí a sídlem. Výskyt, kapacity a stupeň využití maloobchodních zařízení přitom úměrně rostou s velikostí obce a s její funkcí v sídelním systému. Jde o velmi těsné propojení, které však vykazuje nerovnocenný vztah, kdy maloobchod dosahuje odlišného stupně koncentrace než samo obyvatelstvo.

S růstem velikosti sídla roste i počet druhů zařízení v něm. Nadkoncentrace maloobchodních funkcí nad obytnými pak podmiňuje střediskové chování sídel, přičemž venkov sehrává úlohu jejich gravitačních zázemí. Platí tedy vztah podřízenosti venkova k městu. Z hlediska obecných charakteristik jeví venkovská maloobchodní síť následující známky chování:

- uspokojuje místně málo koncentrovanou poptávku,
- realizuje se v ní pouze část poptávky venkovského obyvatelstva díky spádovosti do měst - středisek, což nevytváří podmínky pro efektivní šíři sortimentní nabídky,
- realizace tržeb ve venkovské maloobchodní síti bývá s ohledem na výše uvedené faktory spojena s vysokými náklady oběhu zboží ve srovnání s městskou sítí.

2. Venkovský maloobchod do roku 1989

Tendence v lokalizaci maloobchodních jednotek ve venkovském prostoru byly

v zahraničí předmětem menšího zájmu, neboť tato část území států nebyla pro celkový rozvoj zpravidla příliš podstatná. Prodejní kapacity ve venkovských oblastech západní Evropy se postupně výrazně snížily, k čemuž přispěla nejen zvyšující se koncentrace maloobchodní sítě, ale i rostoucí mobilita a poměšťující se charakter života venkovské populace. Naopak ve východoevropských státech byl rozvoj sítě na venkově ve vztahu k průměrným celostátním tendencím poněkud jiný a vedl k relativnímu vyrovnávání úrovně vybavenosti měst a venkova. Akcentování těchto sociálních principů bylo v jednotlivých centrálně plánovaných ekonomikách různě významné, přičemž nejvýrazněji se projevovalo právě v tehdejší Československu, kde v některých případech vedlo až k příliš neracionálnímu vynakládání jinak velmi omezených investičních prostředků (Krásný, 1990).

I přes silně podprůměrné hodnocení tuzemské maloobchodní sítě ve srovnání s maloobchodní vybaveností většiny zemí západní Evropy (chybějící prodejní kapacity, neadekvátní sortimentní profilace, disproporce v prostorové struktuře), představoval český venkov prostor relativně dobré úrovně vybavenosti. Téměř v každém menším venkovském sídle - většinou nestředisková sídla - byla samozřejmostí prodejna smíšeného zboží, ve větších od 60. let vznikala tzv. družstevní nákupní střediska (především ve střediskových sídlech venkovského charakteru). Ty tvořily progresivní provozní jednotky maloobchodní sítě, které podle významu a velikosti sídla nabízely maximální šíři potravinářského i nepotravinářského zboží. Šíře sortimentu byla úměrná kapacitě nákupního střediska. Typizačně se rozlišovala družstevní střediska malého (do 400 m²

prodejní plochy) a velkého typu (nad 400 m²). Nejmenší sídla bez stacionární sítě zásobovaly pojízdné prodejny potravinářského a smíšeného zboží, výjimečně průmyslového zboží a odívání.

V podmínkách českého venkova byl maloobchod spjat s obchodními aktivitami spotřebních družstev, které měly v direktivně řízené socialistické ekonomice monopol na tuto část území státu. Transformace venkova tedy do značné míry dnes souvisí s otázkou transformace a restrukturalizace českého a moravského spotřebního družstevnictví. Ve smyslu širšího pojetí zachování základní funkce občanské vybavenosti na venkově se transformace zdejšího maloobchodu stává též otázkou stabilizace venkovského osídlení (Kubeš, 2000).

3. Transformace venkovského maloobchodu

Transformace venkovského maloobchodu byla ovlivněna zejména procesem transformace spotřebních družstev (tzv. „transformační“ zákon)¹⁾, která byla významnou součástí reformy tuzemského maloobchodu počátkem 90. let. Její realizace probíhala v souladu s novým obchodním zákoníkem a byla ukončena v roce 1993. Kromě toho zde probíhaly také rozsáhlé restituce majetku původním majitelům (tzv. „restituční“ zákon)²⁾. V letech 1991-1992 vrátily státní a družstevní organizace původním majitelům více než 11 tisíc prodejen (Pražská, Jindra, 1997)³⁾.

Liberalizace ekonomického prostředí počátkem 90. let a tzv. „atomizace“ maloobchodu vyvolala rozsáhlé kvantitativní a kvalitativní změny v odvětví. Na maloobchodní trhu se objevila celá řada nových maloobchodních jednotek, které přirozeně začaly vyplňovat stávající mezery

Foto 1: Lutín, okr. Olomouc (3300 obyv.) - velké nákupní středisko s původně širokosortimentním prodejem potravin, textilu, obuvi, kožené galanterie a domácích potřeb (potraviny Olomouc, 950 m²) dnes v provozu pouze samoobsluha potravin v přízemí (250 m²), 1.patro pronajato k výrobní činnosti (šicí dílna dámských oděvů).

v občanské vybavenosti. Ve venkovském prostoru šlo především o nabídku prodeje zboží denní potřeby (potravinářské zboží), místy pak v menším rozsahu i nepotravinářského zboží, přičemž rozvíjeny byly malé formy prodeje. Naproti tomu mnohé družstevní provozovny na venkově byly nuceny z ekonomických důvodů omezovat svou nabídku obchodních služeb snižováním prodejních ploch, pronájmy či dokonce uzavíráním prodejen. Některá venkovská sídla se tak najednou ocitla bez základní občanské funkce nebo byla tato funkce výrazně omezena.

3.1. České a moravské spotřební družstevnictví

Při hodnocení současného postavení systému spotřebního družstevnictví je třeba připomenout, že spotřební družstva

prošla více než 150 let dlouhým a složitým vývojem a zatím vždy se jim podařilo existenčně obstát a udržet relativně významné postavení na vnitřním trhu.

I když jsou **spotřební družstva u nás spojena s pojmem venkov**, přesto jejich původní teritorium, ve kterém vznikla a působila, byla téměř výhradně města. Až politické a vládní direktivy v roce 1952 vnutily družstvům zásobovat podle sovětského vzoru venkovské obyvatelstvo a opustit tak města (s výjimkou velkých měst). Obchodování v novém venkovském prostředí se družstva musela teprve učit. Navíc prodělávala ještě v 50. letech četné reorganizace. Až v roce 1960 se ustálil systém spotřebních družstev se základními články „**Jednota**“ v **každém okrese**, nadřazenými krajskými svazy spotřebních družstev (KSSD) v krajích,

ústředním svazem spotřebních družstev (ÚSSD) v Praze a s monopolem obchodování na venkově.

Díky investičním dotacím z centra si Jednoty oproti státnímu obchodu postupně vybudovaly novou prodejní síť. Koncem 80. let spotřební družstva disponovala zhruba 17 tis. prodejen stacionární sítě. Polovinu z nich tvořily pro venkov typické malé smíšené prodejny, přibližně čtvrtinou menší potravinářské jednotky, necelá pětina připadala na prodejny průmyslového zboží a početně nejmenší, zato ale obrátově významný podíl reprezentovala družstevní nákupní střediska. Stacionární síť doplňovalo ještě zhruba 700 velkých dobře vybavených pojízdných prodejen.

Prodejní síť spotřebních družstev v předtransformačním období byla ve skutečnosti příliš nákladná, než aby mohla vykazovat známky efektivity provozu. Po roce 1989 tak došlo ve venkovském maloobchodu k výrazným strukturálním změnám. Družstva vystavená tlaku trhu nemohla svou rozdrobenou síť malých vesnických jednotek udržet. O některé přišla v rámci restitucí, jiné pronajala soukromé podnikajícím subjektům, část prodala obcím (většinou objekty postaveny v akci „Z“ s příspěvním státu svépomocí obyvatel obce) a některé samy uzavřely. Také provozně nákladné pojízdné prodejny byly zrušeny (zlikvidovala je konkurence soukromníků, kteří si v první vlně podnikatelského nadšení zřizovali prodejny v malých sídelních jednotkách).

Podobně, jako zásadním způsobem došlo k redukci maloobchodní sítě družstev sdružených ve Svazu českých a moravských spotřebních družstev (SČMSD), adekvátně poklesl maloobchodní obrát a jeho podíl na celkovém maloobchodním obrátu. V současnosti osciluje kolem 5–6%. Průměrný přepočtený počet pra-

Tab. 1: Vybrané ukazatele spotřebních družstev sdružených ve Svazu českých a moravských spotřebních družstev v letech 1987 - 1998

	1987	1990	1991	1993	1995	1997	1998
Počet SD SČMSD v ČR	73	73	73	73	73	69	68
Členové SD (v tis.)	1 511	1 421	1 039	726	619	555	518
Počet stálých prodejen	16 945	15 922	9 941	5 796	4 831	4 004	3 834
Prodejny v ekon.pronájmu	-	-	1 545	2 804	2 469	2 209	2 044
Pracovníci	98 473	97 344	71 031	34 233	27 228	24 932	23 549
MOO (v mld.Kč)	49,6	57,7	40,0	23,2	23,5	28,0	28,9
Podíl SD SČMSD na celkovém MOO (v %)	23,1	22,2	16,0	5,7	4,4	5,2	5,6

Pramen: Pražská, Jindra, 1997 SČMSD (Svaz českých a moravských spotřebních družstev)
Vysvětlivky: MOO - maloobchodní obrát

Tab. 2: Struktura prodejní plochy maloobchodní sítě spotřebních družstev podle typu provozní jednotky (k 31.12., v %)

Typ jednotky	1996	1997	1998
spec.prodejny nepotravin.zboží	4,1	3,8	3,7
spec.prodejny potravin.zboží	4,7	3,4	3,6
obchodní domy	4,1	3,5	2,0
nákupní střediska	15,1	12,5	8,9
diskontní prodejny	4,2	4,2	5,5
supermarkety	6,3	10,1	13,3
prodejny smíšeného zboží	61,5	62,5	63,0
družstva celkem	100,0	100,0	100,0

Pramen: SČMSD (Svaz českých a moravských spotřebních družstev) Obchodník č.1, 1998, Obchodník č.1, 1999

covníků tvoří dnes již zhruba pouhou čtvrtinu předtransformačních stavů, počet členů (družstevníků) poklesl na přibližně třetinu atd. (viz tab.1)

Ani redukovaná prodejní síť spotřebních družstev není dlouhodobě únosná. Ještě v roce 1996 v ní bylo 487 jednotek (11,8%) v obcích do 200 obyvatel, které se podílely na celkovém obratu pouhými 3,2%. Největší počet prodejen 1 026 (24,9%) měla družstva v následující velikostní kategorii obcí 200-499 obyvatel, celkově pak v obcích do 500 obyvatel disponovala více než třetinou družstevní maloobchodní sítě (Simonian, 1998). Tyto malé obce však nejsou pro družstva příliš perspektivní, a to podle toho, jak v nich ubývá ekonomicky aktivní obyvatelstvo a jak klesá nabídka pracovních míst v primárním sektoru ekonomiky. Podle šetření IVVM (Institut pro výzkum veřejného mínění) vyjíždí z těchto malých obcí téměř dvě třetiny aktivně činných do zaměstnání, přičemž v místě zaměstnání také realizují většinu svých rozhodujících nákupů (většinou nízkoobrátkové nepotravinářské zboží, méně zboží denní potřeby).

Spotřební družstva, která měla na venkově prakticky monopol, dnes opouští tento pro ně donedávna výsadní spotřebitelský trh, který ještě v roce 1990 tvořil 80% jejich veškerých tržeb. Naopak se družstva dnes stále více orientují na města, kde racionalizací provozu a rozvojem kooperačních struktur směle konkurují velkým obchodním řetězcům (COOP Terno, COOP Supermarket a COOP Diskont). V současnosti je v síti spotřebních družstev zapojeno téměř 70 subjektů, jejichž územní působnost ve většině případů odpovídá územním okresům. Pouze v některých případech směřují jejich aktivity mimo hranice okresů, a to v souvislosti s ekonomickými problémy jiných družstev. Typickým příkla-

dem současnosti je pražské družstvo Včela, které v roce 1999 postupně převzalo síť družstevních prodejen Jednoty Cheb, Prostějov nebo Konzumu Brno. V ostatních regionech se družstva identifikují s realitou.

Družstevní prodejní síť nyní představuje pestrou škálu jednotek, a to od nerentabilních malých smíšených prodejen až po moderní provozovny, jakými jsou supermarkety, diskonty a hypermarkety. Podle výroční zprávy SČMSD za rok 1998 se družstevní řetězce COOP Terno, COOP Supermarket a COOP Diskont podílely již 19% na celkových tržbách v obchodní síti spotřebních družstev. Stále však prodejny smíšeného zboží tvoří více než polovinu celkových tržeb (57% v síti spotřebních

družstev) a reprezentují 63% družstevní maloobchodní prodejní plochy (viz tab. 2).

4. Regionální pohledy

Jak již bylo uvedeno, vybavenost venkovských obcí úzce souvisí s úrovní vybavenosti jejich středisek. Populační velikost a význam středisek obsluhy v sídelním systému determinuje velikost obsluhovaného zázemí. Stupeň podřízenosti venkova vyjádřený relací prodejních kapacit v podobě ukazatele plošného standardu (prodejní kapacity v m² na 1000 obyvatel) je pak značně variabilní, a to v závislosti na intenzitě mezisídelních vazeb (dojížďkové proudy). Například v okrese Olomouc je možno podřízenost venkovského maloobchodu⁴⁾ vůči jeho centrum (Olomouc, Šternberk, Uničov a Litovel) charakterizovat vztahem **1:2,5** v okrese Jese-

Foto 2: Náměstí na Hané, okr. Olomouc (1900 obyv.) - bývalé družstevní nákupní středisko tzv. velkého typu (510 m²), dnes využíváno k prodeji 380 m².

ník (střediska Jeseník, Javorník a Zlaté Hory) **1:1,9** v okrese Náchod, kde fungují intenzivní vazby na velmi krátké vzdálenosti, vzhledem k významné dominanci středisek (celkem 8: Náchod, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Broumov, Červený Kostelec, Hronov, Česká Skalice a Police nad Metují) dokonce **1:3** (výzkumy katedry geografie PřF UP v Olomouci, 1998/1999).

V řadě venkovských obcí došlo vlivem racionalizace prodeje k omezení sortimentní nabídky a stejně tak částečně i k redukci prodejních ploch družstevních prodejen, v některých obcích dokonce k zániku jednotek. Některé prodejny dnes zejí prázdnotou a jejich využití pro obchod je věcí velmi diskutabilní. Příkladem na **Náchodsku** je bývalé družstevní nákupní středisko velkého typu v centru obce Teplice nad Metují, které dnes nemá využití a nabízí se jeho prodej. Navíc Jednota Hronov je v konkursu a její původní maloobchodní objekty jen zčásti využívají svých dřívějších prodejních kapacit. Větší družstevní prodejny - samoobsluhy (pouze ale ve městech) provozuje jiný družstevní řetězec Konzum Ústí nad Orlicí. Ve čtyřech obcích okresu Náchod dnes chybí jakákoliv vybavenost maloobchodem (Hořenice, Libchyň, Šestajovice a Vestec).

Naproti tomu v okrese **Jeseník** si venkovské obce i přes svůj relativní pokles významu udržely prodejní kapacity na téměř shodné úrovni jako před rokem 1990, tj. kolem 8,8 tis. m². Rozvoj nových prodejních míst během transformace tak kompenzoval úbytky prodejních ploch, které nedokázaly „přežít“ v nových tržně ekonomických podmínkách. Jde zejména o zánik družstevního nákupního střediska velkého typu ve Vidnavě (540 m²), který dnes nemá využití a nabízí se jeho prodej, nebo redukci kapacit družstevního nákupního střediska velkého typu v Mikulovicích, a to z původních 463 m² (potraviny, maso, drogerie) na současných 125 m² pouze v potravinářském sortimentu (Jednota Zábřeh). Nepříznivá je rovněž situace ve Zlatých Horách a Javorníku, které svou omezenou maloobchodní nabídkou spíše připomínají vybavenost venkovských obcí (většinou základní sortimenty a plošný standard kolem 300 m²)⁵⁾. Zato vybavenost okresního města prodejními kapacitami vzrostla ze 40,0% v roce 1987 na současných 52,2% (Paseková, 2000).

Odlišná je situace na **Olomoucku**, i když i zde došlo k poměrně razantní redukci družstevní maloobchodní sítě. Z více než čtyř set provozních jednotek na konci předtransformačního období (420) jich v polovině roku 1998 provozovala Jednota Olomouc již jen 85, dalších 45 pronajímala (redukce 70%)⁶⁾! Přesto ale venkov disponuje poměrně rozšířenou maloobchodní nabídkou díky polistopadovému rozvoji podnikatelských aktivit, avšak územně více diferencovanou. Nicméně ale i zde přes absolutní přírůstek zhruba pěti tisíc m² nových prodejních ploch došlo k relativnímu úbytku prodejních kapacit, a to z více než 26% na současných zhruba 18%. „Závislost“ venkovského obyvatelstva na obchodních zařízeních ve městech se tak prohloubila. Pouze v jediné nejmenší obci okresu není přítomna obchodní provozovna, v každé další je alespoň prodejna smíšeného zboží či potravin. Největší přírůstky kapacit byly registrovány v některých střediskových obcích velikosti kolem 2 tis. obyvatel širšího zázemí Olomouce (Náměštl na Hané, Velká Bystřice, Velký Týnec ad.) stejně jako v Dlouhé Loučce či Troubelicích na Uničovsku. Naproti tomu „ztrátu“ třetiny prodejních kapacit ve své maloobchodní síti signalizuje populačně i hospodářsky významná obec Lutín jihovýchodně od Olomouce, kde ani rozvoj nových prodejních jednotek nedokázal vyvážit radikální omezení maloobchodní nabídky velkého nákupního střediska (viz foto 1). U ostatních obcí neproběhla výraz-

nější kvantitativní transformace jejich maloobchodní vybavenosti, družstevní forma podnikání na zdejších venkově však byla zásadním způsobem okleštěna.

5. Závěr

I když venkov dnes již nepředstavuje prvořadý trh českých a moravských spotřebních družstev, přesto tento prostor nebude, jak nasvědčují mj. také zahraniční příklady, s největší pravděpodobností družstvy opuštěn. Stále více se však u nás bude prosazovat trend tržního zhodnocení lokalizovaných jednotek, a tak zastoupení družstevních prodejen určité velikosti bude korelovat s velikostí obcí. Například v Německu, Velké Británii nebo Francii je tržní podíl družstev výrazně redukován (do 5% maloobchodního obrátu) a lokalizují se jen v určitých regionech, naopak ve skandinávských zemích či Švýcarsku mají poměrně silné zastoupení (20%).

Záměrem Svazu českých a moravských spotřebních družstev je držet, pokud možno, prodejny od 120 m² prodejní plochy výše, protože jen takové rozměry jim dovolují unifikaci sortimentu, techniky prodeje a vybavení. Za perspektivní však považují až prodejny v obcích větších než 1200 obyvatel s odpovídajícím nákupním spádem. Pro prodejny nedosahující potřebné prodejní plochy mají Jednoty tzv. útlumový program. Rentabilní městské prodejny zatím umožňují družstvům dočasně provozovat i ne příliš vý-

Foto 3: Vápenná, okr. Jeseník (1300 obyv.) - venkovská prodejna základního zboží denní potřeby, tj. potraviny + drogerie

nosné, až ztrátové jednotky v malých venkovských obcích, kde se však časem předpokládá zhoršení nákupních příležitostí, čemuž souběžně napomáhá také omezování veřejných dopravních spojů.

V souvislosti s výše nastíněnou situací v oblasti spotřebního družstevnictví při prohlubující se koncentraci českého obchodu dojde v České republice nejspíš po vzoru některých západoevropských zemí k prohloubení rozdílu mezi městem a venkovem. V některých venkovských, zejména pohraničních oblastech tak lze očekávat, že v důsledku „ztráty“ obchodní vybavenosti dojde rovněž k ekonomicko-společenskému, popř. i kulturnímu úpadku obcí. Některá spotřební družstva se totiž již zásobováním venkova, popř. obchodní činností vůbec nezabývají (např. Jednota Bruntál, Jednota Hronov, Jednota Rokycany ad.).

Všeobecně se uznává názor, že obchod na vesnici v současných podmínkách plní nenahraditelnou sociální funkci. Proto také orgány Evropské unie podporují snahy o zachování existence a funkčnosti venkovského obchodu a jeho rozvoj. Do řešení je zapojena většina členských zemí, např. při realizaci pilotních projektů podpory rozvoje venkovského obchodu. Existují totiž přímé důkazy o narůstajících ekonomických a sociálních problémech venkova v souvislosti se ztrátou jeho obchodní funkce. Takto např. před několika lety došlo k jistému hospodářskému a kulturnímu úpadku v některých regionech francouzského venkova odlivem obchodníků a odchodem obyvatel do měst. Náprava pak stála mnoho finančních prostředků ze státního rozpočtu i z pokladny EU. Proto Evropská unie hodlá ve středoevropských zemích, které se mají stát jejími členy, podobnou situaci řešit s předstihem. Její zástupci počítají s vyčleněním finančních prostředků na podporu tohoto typu podni-

kání. Rovněž v České republice již existují první náznaky koncepčního řešení problematiky stabilizace venkovského obchodu. Jednou z nich je dlouhodobý záměr Ministerstva průmyslu a obchodu (MPO ČR) podporovat kooperace a podnikání v sítích s cílem zařadit síťování do státních programů podpory malého a středního podnikání. Jiným příkladem státní tzv. celoplošné podpory podnikání je program MPO ČR „Pojízdná prodejna“, jehož hlavním cílem, jak už sám název napovídá, je zlepšení zásobování venkova. Nezapustitelná iniciativní úloha v těchto a dalších procesech, v jejich terénním organizování a informování, přísluší vedle progresivních podnikatelů a obchodních firem také Hospodářské komoře, Svazu obchodu České republiky a dalším podnikatelským svazům.

Mgr. Zdeněk Szczyrba
katedra geografie,

Přírodovědecká fakulta UP Olomouc

Literatura:

- Brožek, P. (1999): *Modernizace družstevního obchodu v ČR*. In: *Sborník příspěvků konference o rozvoji obchodu v ČR*. VŠE, Praha, s.56-62
- Kooperace - cesta k prosperitě malého a středního podnikání. *Ministerstvo průmyslu a obchodu*, Praha, 1999, 62 s.
- Krásný, T. (1990): *Mezinárodní srovnání maloobchodní sítě*. VÚO, Praha, 50 s.
- Kubeš, J., Pohorecká, J.(2000): *Oblužná vybavenost a střediskovost venkovských sídel (okresy Písek, Tábor a okolí, rok 1998)*. In: J. Kubeš (ed.): *Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR* Katedra geografie JU, České Budějovice, s. 61-96
- Paseková, K. (2000): *Hodnocení občanské vybavenosti sídel v periferním území Jesenicka*. Diplomová práce. Katedra

geografie Přírodovědecké fakulty UP, Olomouc, 69 s.

- Simonian, A. (1998): *Jednota se stahuje ze vsí*. *Ekonom*, roč. 42, č. 30, *Ekonomiá, Praha*, s. 14-17
- Smolová, I. (1999): *Regionálně geografická studie okresu Náchod*. *Disertační práce*. Katedra geografie Přírodovědecké fakulty MU, Brno, 186 s.
- Spotřební družstva-nejsilnější české obchodní seskupení. *Obchodník*, 7, č. 1, *Ekonomiá, Praha*, 1999, s. 12
- Spotřební družstva v expanzi. *Obchodník*, 6, č. 1, *Ekonomiá, Praha*, 1998, s. 20
- Szczyrba, Z.(1999): *Maloobchodní systém okresu Olomouc*. *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 2, č.2, *Ústav územního rozvoje, Brno*, s.23-26
- Ševera, M.: *Rozvoj obchodní sítě ve venkovských sídlech*. VÚO, Praha, 1978, 68 s.

Poznámky:

- ¹⁾Zákon č. 42/1992 Sb. ze dne 21.12.1991 o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech (tzv. „transformační“).
- ²⁾Zákon č. 403/1990 Sb. ze dne 2.10.1990 o zmírnění následků některých majetkových křivd (tzv. „restituční“).
- ³⁾Na konci 80. let bylo v tuzemské stacionární maloobchodní síti evidováno přes 43 tis. prodejen.
- ⁴⁾Jsou zohledněny pouze venkovské obce, nikoliv venkovská sídla, tzn. bez venkovského osídlení ve městech.
- ⁵⁾Ve Zlatých Horách ve sledovaném období 1987-1999 dokonce pokles prodejních kapacit o čtvrtinu.
- ⁶⁾Provozní jednotkou jsou chápány i funkční jednotky vícesortimentních družstevních nákupních středisek.